

PSEUDO-AURELIUS VICTOR, *Epitome de Caesaribus. Epitomă despre împărați*. Editio bilinguis. Traducere și considerații lingvistice de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2012, 593 p.

La un interval relativ scurt de la editarea lucrării Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus, Carte despre împărați*¹, semnalăm apariția unui alt volum ce va constitui, cu siguranță, un instrument de lucru pentru cei interesați de istoria Imperiului Roman. *Epitome de Caesaribus. Epitomă despre împărați*, redactată de un *incertus auctor*, denumit convențional Pseudo-Aurelius Victor, este îngrijită de aceiași reputați profesori ieșeni care au analizat și creația victoriană, lingvistul Mihaela Paraschiv ca traducător și istoricul Nelu Zugravu din postura de editor principal. Este prima lucrare din seria intitulată *Thesaurus Classicus*, consacrată editării de texte antice, grecești și latine. Apare în cadrul Centrului de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași și urmează modelul unor colecții celebre de izvoare publicate în Franța și Germania. Ceea ce este de remarcat chiar înainte de a trece la o analiză de substanță este faptul că avem de-a face cu prima traducere în limba română a textului lui Pseudo-Aurelius Victor. Importanța sa este cu atât mai mare cu cât în istoriografia românească mai multe pasaje referitoare la spațiul carpato-balcanic sunt atribuite, eronat, lui Sextus Aurelius Victor². Editarea integrală a acestui autor anonim pentru care Aurelius Victor a reprezentat doar o sursă de inspirație, ce-i drept fundamentală, va conduce și la corectarea acestei confuzii. În cele ce urmează ne permitem să facem câteva aprecieri legate atât de conținutul textului analizat, cât și de editarea sa.

Structura lucrării de față este una tipică unei editări de izvor istoric: un studiu introductiv complex, dar în același timp concis, precede textul propriu-zis, latin și român, analizat prin note și comentarii dispuse la final. Un indice general, nu foarte consistent, încheie ediția.

Studiul introductiv este conceput în scopul de a răspunde întrebărilor despre titlul și autorul lucrării, data redactării textului, izvoarele utilizate și autenticitatea lor, perceperea sursei istorice în perioadele care au urmat.

Lucrarea *Epitome de Caesaribus*, cunoscută și ca *Libellus de vita et moribus imperatorum breviatus ex*

libris Sexti Aurelii Victoris a Caesare Augusto usque ad Theodosium (titlu considerat ca fiind autentic de către M. Festy), dar și *Libellus excerptus ex libris S. Aur. Victoris* sau *De vita et moribus imperatorum Romanorum libellus excerptus ex libris Sexti Aurelii Victoris a Caesare Augusto usque Theodosium* este printre ultimele creații ale istoriografiei latine păgâne, care mai producea încă la sfârșitul secolului al IV-lea și în prima parte a secolului al V-lea p. Chr. O imagine relevantă a epitomatorului creator al acestei opere istorice reiese destul de bine din informațiile indirecte pe care le-a furnizat. Se pare că era originar din Roma, aparținea cercurilor elevate ale societății, avea un spirit critic destul de pronunțat, era adept al păgânismului și era destul de cultivat, așa cum o dovedesc izvoarele latine și grecești diverse la care a avut acces. Data redactării lucrării este greu de precizat cu certitudine, dar anumite argumente evenimentiale o plasează în primii ani ai secolului al V-lea p. Chr., posibil în 401/402.

Perioada „povestită” în *Epitome* se întinde de la bătălia de la Actium, din 31 a. Chr., până la moartea lui Theodosius I, în 395 p. Chr. Ca și lucrarea lui Aurelius Victor, a fost percepută ca o istorie a împăraților, însă tindem să credem, mai degrabă, că este vorba de o istorie a Imperiului analizată prin prisma oamenilor care l-au condus. În prezentarea lor, împărații sunt urmăriți pe cel puțin două axe fundamentale: umană și instituțională.

Exegeții acestei opere au delimitat încă din secolul al XIX-lea o structură compozițională a textului în funcție de calitatea izvoarelor folosite și a acurateții informațiilor, dar și după metoda de lucru. Cronologic s-au identificat, în general, patru mari secțiuni: prima este dedicată împăraților iulio-claudieni și flavieni, a doua se concentrează pe istoria Imperiului de la Nerva la Heliogabalus, a treia de la Severus Alexander la Carinus, iar ultima de la Diocletianus la Theodosius I. Ediția de față iese puțin din acest tipar, în sensul că detaliază ultima etapă și o fragmentează în alte trei secțiuni. Importanța aparte ce a fost remarcată de către diverșii editori ai textului lui Pseudo-Aurelius Victor trebuie atribuită surselor de inspirație pe care le-a avut epitomatorul.

În prima parte, „inspirația” autorului pare a fi venit din *Vitae duodecim Caesaribus* a lui Suetonius, de la Aurelius Victor, fie direct, fie, mai degrabă, prin *EKG (Enmannsche Kaisergeschichte)*, lucrarea intermediară din care s-a inspirat și *Liber de Caesaribus*, dar și din *Istoriile* lui Cassius Dio. Se pot constata, însă, și elemente din scrierile lui Tacitus, precum și dintr-o altă sursă, din păcate nepăstrată, *Annales* ale lui Nicomachus Flavianus senior, un om politic roman erudit din secolul al IV-lea p. Chr. Elemente din opera ultimului sunt sesizate de către istoriografie și în secțiunile următoare, ceea ce a

¹ Vezi detalii în D. Aparaschivei, (rec.) Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, editio bilinguis, *Carte despre împărați*, traducere Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2006, 504 p., în *ArhMold*, XXXI, 2008, p. 275–277.

² *Fontes historiae Daco-Romaniae. Izvoare privind istoria României*. II, *De la anul 300 la anul 1000*, H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hâncu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu (eds.), București, 1970, p. 26–27; M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din Antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 68.

condus la ipoteza că ar putea fi una dintre sursele de bază ale operei de față. O caracteristică a acestei prime părți din *Epitome de Caesaribus* este consistența biografiilor împăraților, care urmează și o anumită structură tip. Mai ales în privința lui Augustus autorul este foarte meticolos și destul de exact.

A doua parte a lucrării s-a bazat, în special, pe o creație a biografului roman care a scris la sfârșitul secolului al II-lea și în prima parte a secolului al III-lea, Marius Maximus. Din păcate, nici această lucrare nu s-a păstrat. Totuși, *Historia Augusta* se pare că a preluat mare parte din textul care, între timp, s-a pierdut. Bineînțeles că epitomatorii precum Aurelius Victor și Eutropius, prin intermediul *EKG*, rămân surse incontestabile și pentru această secțiune. *Panegiricul* lui Plinius cel Tânăr a fost, de asemenea, un izvor important, această lucrare fiind foarte apreciată în secolul al IV-lea. Ca și particularități față de compilatorii predecesori ar fi preluările din scriitorii greci din secolul al III-lea, Cassius Dio și Herodianus. Biografiile împăraților din această parte sunt inegale, insistându-se pe Antonini. Este logic, dacă observăm că Traianus și Marcus Aurelius sunt practic modelele de conducător promovate de epitomator. Inclusiv atunci când realizează portretul lui Theodosius I, referirile la Traianus și comparația cu acesta sunt des invocate. O caracteristică pentru întreaga operă este mențiunea duratei domniilor la începutul biografiei.

Secțiunea dedicată perioadei dintre Severus Alexander și Carinus este inspirată, mai ales, din operele unor autori greci precum Herodianus, dar și Dexippus sau Eunapius. În cazul acestor lucrări există numeroase ipoteze relativ la modul în care informațiile au fost preluate și prelucrate de-a lungul timpului de autorii romani și romano-bizantini, inclusiv de autorul necunoscut al *Epitome*-i. Nu lipsesc, bineînțeles, nici similitudinile cu breviarii anteriori, Eutropius și Aurelius Victor. Nicomachus Flavianus și chiar Lactantius au fost reamintiți printre potențialele surse de către exegeți, fără ca acestea să fie unanim acceptate.

Mai departe, editorul acestei lucrări nu urmează împărțirea tradițională evocată anterior, cu istoria cuprinsă între Diocletianus și Theodosius I, ci fragmentează această perioadă în trei. Astfel, partea a patra din ediția de față corespunde intervalului dintre Diocletianus și marea victorie asupra germanicilor de la Argentoratum, din 357, raportată de *Caesar*-ul Iulianus. Planurile interferează aici mai mult ca nicăieri. Multitudinea personajelor evocate, *Augusti*, *Caesari*, tetrarhi, *tyranni*, uzurpatori ș.a. obligă pe autor să schimbe metoda de lucru și să apeleze la intercalări de informații, la simplificări, descrieri paralele etc. Și în ceea ce privește sursele se înregistrează aceeași incertitudine. Totuși, operele tributare tradiției *EKG* sunt nelipsite (Aurelius Victor, Eutropius și Hieronymus). La finalul acestei părți se poate remarca și încheierea influenței lui Aurelius Victor, a cărui operă se oprește pe la 358–360/1. Concordanțe sunt înregistrate și cu Eunapius, dar mai ales cu informații provenite din Nicomachus

Flavianus și moștenite de autorii târzii. Apar și primele influențe ale lui Ammianus Marcellinus, cu *Res Gestae*. În capitolele acestei secțiuni se constată o anumită diacronie în stil și metodă de lucru, o structură unitară putând fi sesizată doar în cazul lui Diocletianus.

În a cincea secțiune se evocă istoria dintre proclamarea ca împărat a lui Iulianus, în 360, și sfârșitul domniei lui Gratianus, în 383. Ammianus Marcellinus a fost identificat ca principală sursă de inspirație, atât în descrierea evenimentială, dar și în zugrăvirea portretelor fizice și morale. Sunt constatate, totuși, și alte surse potențiale utilizate pe parcursul lucrării, dintre cele enumerate și în capitolele anterioare. O modificare în structura de prezentare se poate, din nou, remarca; se revine la biografiile imperiale succesive.

Ultimul capitol al textului antic, al XLVIII-lea, corespunde și ultimei secțiuni delimitate convențional, a șasea. Aceasta este atribuită domniei lui Theodosius I. Este o biografie clasică, cu toate elementele care se impuneau: *origo*, *militiae*, *domi*, descriere fizică, aprecieri de natură morală a personalității împăratului. Se fac referiri importante relativ la *interna*, *privata*, *mors*, *aetas* și împărțirea Imperiului între fiii săi, iar în ceea ce privește virtuțile, Traianus este oferit ca reper fundamental. Toate acestea au fost prezentate având la bază, probabil, opera lui Nicomachus Flavianus, dar esența descrierilor este posibil să fi fost extrasă din discursurile contemporane audiate inclusiv de către autor și din surse mai vechi. Aceste ultime izvoare ni se par foarte importante în realizarea portretului lui Traianus, cel care constituie punctul de referință în analiza paralelă realizată cu Theodosius I.

Referințele la spațiul Dunării de Jos sunt destul de puține, dar importante. Totuși, constatăm, destul de straniu, că nu este menționat unul dintre evenimentele cele mai importante și care este direct legat de cel mai apreciat împărat de către autorul acestei epitome, Traianus. Este vorba, bineînțeles, de războaiele daco-romane și cucerirea Daciei.

Într-o *Notă asupra ediției* sunt clarificate edițiile folosite de către traducătoarele, dar și de către editor, precum și detalii tehnice inerente pentru analiza unei lucrări editate. Numeroase comentarii și adnotări au fost făcute pe baza câtorva dintre aceste ediții. Ne referim aici, în special, la *Abrégé des Césars*, texte établis, traduit et commenté par M. Festy, Paris, Les Belles Lettres, 1999, *Incerti auctoris Epitome de Caesaribus. Libellus de vita et moribus imperatorum breviatus ex libris Sexti Aurelii Victoris, a Caesare Augusto usque ad Theodosium*, editat Fr. Pichlmayr, Leipzig, Teubner Verlagsgesellschaft, 1970, dar și *Die Epitome de Caesaribus. Untersuchungen zur heidnischen Geschichtsschreibung des 4. Jahrhunderts n. Chr.*, ed. Jörg A. Schlumberger, München, C. H. Beck, 1974 (Vestigia, Bd. 18).

De un real folos, mai ales pentru lingviști, ni se par considerațiile pe marginea limbii folosite, cu distingerea elementelor arhaice, clasice și populare

(vulgare). Aprecierile noastre aici pot fi doar unele de suprafață, în sensul că putem remarca o apartenență la tipologia creațiilor de acest gen din epocă prin prisma stilului scrierii. De altfel, traducătoarea distinge cele trei mari componente care definesc acest stil și anume tendința arhaizantă, care impune revenirea ciclică la arhaismele gramaticale sau lexicale, tendința clasicizantă, corespunzătoare celui de-al treilea clasicism al perioadei constantiniano-theodosiene și cea vulgarizantă, caracteristică scriitorilor creștini cu scopul precis de a impune propaganda doctrinară. Totuși, am îndrăzni să intervenim aici în sensul că cel puțin prima tendință este, mai degrabă, un ricoșeu din operele de inspirație ale autorului Epitomei. Elementele arhaizante se regăsesc din plin la Sallustius, spre exemplu, o sursă importantă a epitomatorului.

Autorul *Epitome*-i, chiar dacă a avut surse de inspirație consistente, variate și multe dintre ele precise, este evident că a creat o operă inferioară calitativ. Eutropius, Festus și Aurelius Victor sunt izvoare care marchează tipul acesta de scriere caracteristică sfârșitului de secol IV și începutului de secol V printr-o consistență și un tonus aparte. Și totuși, autorul anonim se remarcă printr-un anume spirit critic constructiv, și, lucru în opinia noastră remarcabil, nu constatăm că ar fi într-o competiție pentru linoșirea excesivă a unor suverani în slujba cărora s-ar afla. Totuși, apar destule inexactități, scuzabile atunci când sunt cauzate de vechimea evenimentelor, dar inexplicabile și impardonabile când se evocă unele evenimente sau personaje contemporane; de exemplu, îl numește pe tatăl lui Theodosius, Honorius, când acesta avea tot numele Theodosius. Aceasta dovedește, în primul rând, că scrierea intervine după un anume interval de timp, când memoria istorică este atenuată, dar mai ales este evidentă metoda de lucru precară. Autorul este practic un simplu compilator care preia informația fără a o verifica din mai multe surse, fără a o analiza fie și superficial. Este, așa cum apare etichetat în această ediție, „un abreviator servil” care „combină mecanic excerpte din autorii consultați”. Sunt date preluate greșit de la sursele sale, dar și interpretate sau traduse greșit de autor. Sunt, în schimb, și mai multe *hapax*-uri de o importanță evidentă.

Scrierea are un caracter didactic și angajat, așa cum editorul o afirmă de mai multe ori. Chiar dacă nu face o listă cu *vitia* și *virtutes*, din tonalitate și cantitatea de informații reiese totuși o anume ierarhizare a împăraților în funcție de calitățile lor. Incontestabil, se poate consemna o afinitate aparte pentru biografiile lui Augustus, Vespasianus, Titus, Nerva, Traianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus și Theodosius I. Chiar dacă le sunt invocate și defectele, acestea par a păli în fața calităților excepționale de natură militară, de buni conducători politici, dar și de factură umană, cu afinități culturale și educație aleasă sau cu clemența și pioșenia inerente unui *princeps bonus*. Și totuși, chiar dacă liderii politici enumerați reprezintă

modele de urmat, totuși, editorul conchide, pe baza și a altor lucrări, că „antimilitarismul, pacifismul, critica pasiunii pentru glorie a unor împărați reprezintă una dintre cele mai originale aspecte ale gândirii politice și istorice a autorului *Epitome*-i”. Avem ceva rețineri în a aproba această ipoteză, cel puțin în prima sa parte, din simplul motiv că Traianus și Marcus Aurelius sunt adevărate repere în crearea imaginii împăratului perfect. Aspectele „contestate” nu pot fi decisive ci, mai degrabă, conjuncturale în determinarea unui *princeps optimus*. Nevoia de a combate prin război este recunoscută de epitomator prin laudele aduse pentru curajul suveranilor și vitejia lor. Este drept că în secolul al IV-lea a renăscut ideea de pace universală și a fost proliferată dragostea pentru întreaga umanitate. Era răspunsul forțat al societății romane la începutul unei ruinări progresive a statului datorat războaielor civile și conflictelor din ce în ce mai dese cu populațiile barbare. Conștiința superiorității civilizației romane a început să se șubrezească sub imperiul loviturilor directe și indirecte primite de societatea romană. Atitudinea antimilitaristă a fost provocată, de fapt, de un militarism exacerbat. Asta nu înseamnă că acțiunile unor împărați militari nu sunt apreciate și slăvite de scriitorii vremii; printre aceștia se află și Pseudo-Aurelius Victor.

Lucrarea s-a bucurat de apreciere până târziu, în Evul Mediu. Informații din *Epitome* au folosit, aproape sigur, Orosius, în *Historiae adversus paganos*, Q. Aurelius Memmius Symachus, într-o *Historia Romana* din secolul al VI-lea, dar și Iordanes, Marcellinus Comes, Ionnes Lydus, Paulus Diaconus. Prin intermediul unor manuscrise din secolele IX–XII autorii medievali au cunoscut și au utilizat această sursă antică.

Textul în sine și comentariile efectuate se adresează, evident, mai ales specialiștilor. Totuși, o anumită lejeritate a discursului și, pe alocuri, ineditul din descrierea unor împărați recomandă această lucrare ca o bună lectură și pentru pasionații de istorie antică. În plus, bibliografia vastă oferită, o marcă înregistrată pentru editorul acestei lucrări, deschide larg posibilitățile de divagație și de informare suplimentară.

În comentariile ediției se constată și unele deficiențe, până la urmă inerente într-un demers atât de complex. Menționăm omisiunea unor litere (notele 29, 133, 145, 350, 452, 475, 545, 548, 790), greșeli de calcul la perioada domniei unor împărați (notele 128 și 148), formulări nefericite (notele 68, 164, 257, 474, 557, 569, 745), fraze incomplete (nota 296). De asemenea, unele comentarii suplimentare se impuneau în cazul unor evenimente precum instituirea *ludi saeculares*, care au fost prima oară celebrate, conform surselor, abia în 249 a. Chr. și nu încă de la izgonirea Tarquinilor, în 509 a. Chr. (nu 504 a. Chr. cum este menționat în această ediție). În plus, ne așteptam la câteva anexe care să simplifice cantitatea de informații înaintată de epitomator,

precum un tabel cu *hapax*-uri. Tabelul de indici generali care încheie volumul ar fi putut fi, de asemenea, mai sistematizat.

Utilitatea textului tradus este incontestabilă. Informațiile adnotate pe marginea acestuia reprezintă o adevărată istorie detaliată a Imperiului Roman în perioada aleasă de epitomator. Prin urmare, această

lucrare editată se dovedește a fi foarte utilă mediului științific românesc, cu un impact pozitiv în istoriografia de profil și poate fi poziționată alături de ediții renumite din Europa.

DAN APARASCHIVEI